

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/34/17-22>

Ramilə Nəsirova

Azərbaycan Dövlət Dəniz Akademiyası
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
ramilefarajova@gmail.com

MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRDƏ QRAMMATİK ANOMALİYALAR

Xülasə

Tipoloji və genetik münasibətdə bir-birinə ən uzaq müxtəlif dillərə aid faktların müqayisə edilməsi təcrübəsi göstərir ki, bu dillərdə eyni və oxşar hadisələr mövcuddur. Dillərin bu yöndə müqayisəli öyrənilməsi onların əksəriyyəti üçün xarakterik olan hadisələri və hər bir dilin xüsusiyyətlərini daha tam və dərinlən öyrənməyə imkan verir. Başqa sözlə, dillərin müqayisəli öyrənilməsi müqayisəyə cəlb edilən dillərin daxili sisteminin təsvirini verməyə yardım edir. Morfoloji üsullar dedikdə, biz yalnız şəkilçilər vasitəsilə söz yaradıcılığından deyil, eyni zamanda bu üsullar sırasına morfoloji qoşulma, reduplikasiya, inkorporasiya və konversiya üsullarını da aid edirik. Bizim fikrimizcə, sadalanan bu üsullar bir sıra dillərdə leksik, sintaktik və ya leksik-sintaktik üsullar kimi təsnif olunmalarına baxmayaraq, morfoloji üsulun digər üsullarla kombinə edilmiş formalarıdır. Onlar tarixən morfemlərin iştirakı ilə formalaşmış, müasir dövrdə bir çox dillərdə morfoloji üsulun bir sıra keyfiyyətlərinin daşıyıcısı kimi çıxış edir.

Açar sözlər: *müxtəlifsystemli dillər, qrammatik anomaliya, inkorporasiya, affiksasiya, suffiksasiya, prefiksasiya, reduplikasiyası*

Ramila Nasirova

Azerbaijan State Maritime Academy
PhD in Philology
ramilefarajova@gmail.com

Grammatical anomalies in languages with different systems

Abstract

The experience of comparing the facts of different languages, which are most distant from each other in typological and genetic relation, shows that the same and similar phenomena exist in these languages. The comparative study of languages in this sense allows a more complete and in-depth study of the phenomena that are characteristic of most of them and the peculiarities of each language. In other words, the comparative study of languages helps to describe the internal system of the compared languages. By morphological methods we mean not only the creation of words by suffixes, but also morphological joining, reduplication, incorporation, and conversion methods. In our view, these methods are combined forms of the morphological method with other methods, although in a number of languages, they are classified as lexical, syntactic, or lexical-syntactic methods. They were historically formed with the participation of morphemes, and in modern times they act as carriers of a number of qualities of the morphological method in many languages.

Keywords: *languages with different systems, grammatical anomaly, incorporation, affixation, suffixation, prefixation, reduplication*

Giriş

Dildə ifadə ediləcək mənadan asılı olaraq onu ifadə edən dil üsulu qrammatik ola bildiyi kimi, qrammatik olmaya da bilər. Lakin leksikləşmə və morfoloji qoşulma üsulları qeyri-qrammatik xarakterlidir. Morfoloji qoşulma üsulu da öz növbəsində leksikləşmədən qaynaqlanır. Belə ki, bu, özü-özlüyündə söz-forma çərçivəsində leksikləşmədir. Çünki morfoloji qoşulmada yeni mənanı ifadə etmək üçün müəyyən leksemlər seçilir və onlar bir-birinə qoşularaq yeni bir məna ifadə edən

vahid yaradır. Bu zaman digər qrammatik üsullardan da istifadə oluna bilər. Bəzi hallarda isə iki üsulun bir arada istifadəsinə də rast gəlmək olur. Bu zaman bu və ya digər bir üsul dominantlıq təşkil edir.

Digər tərəfdən, mənanın dildə ifadə tərzindən asılı olaraq dilin ifadə üsulu morfoloji (məna söz-forma çərçivəsində ifadə olunur) və qeyri-morfoloji (sintaktik, yəni məna söz birləşməsi və cümlə səviyyəsində ifadə edilir) ola bilər.

Məlumdur ki, həyatın bütün sahələri dilin lüğət tərkibində öz əksini tapır. Lüğət tərkibinin zənginləşməsi təbii ki, müxtəlif yollarla baş verir. Bununla belə, qeyd etmək ki, dilin leksik bazasının zənginləşməsinin ən geniş yayılmış mənbəyi dilin öz daxili ehtiyatları və imkanlarıdır. Digər bir yolu isə başqa dillərdən predmetlərlə birgə gələn alınma sözlər, müxtəlif ictimai və təbiət hadisələrinin adlarının qəbul edilməsidir. Beləliklə, dilin lüğət tərkibi dəyişir və bu proses, qeyd edildiyi kimi, arası kəsilmədən intensiv şəkildə baş verir. Dünyanın əksər dillərində qrammatik məna istər analitik, istərsə də sintetik vasitələrlə ifadə olunur. Ancaq sırf sintetik və ya sırf analitik dil mövcud deyil. Ümumiyyətlə, hər hansı bir dilin bu və ya digər bir qrupa aid edilməsi onda analitik və sintetik vasitələrin çəkisi ilə müəyyən edilir. Sintetik vasitələrin heç olmadığı dilləri isə (çin, yapon, laos, tay və s.) amorf dillərə aid edirlər.

Elmi baxımdan tipologiya elə bir tədqiqat metodudur ki, müxtəlif və daxilən mürəkkəb obyektlərin oxşar xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməklə onların qruplaşmasını, bir-birinə yaxın olan xüsusiyyətləri əsasında onların müəyyən sinif və qruplara daxil edilməsini nəzərdə tutur. Müxtəlif elm sahələrində tipoloji tədqiqatlar bir-birindən prinsip və məntiqi yanaşmalarına görə də fərqlənə bilər. Məsələn, bioloji tipologiya təkamül prinsipinə, coğrafi, geoloji, etnoqrafik tipologiya obyektlər arasındakı iyerarxik münasibətlərə əsaslanır. Dil materialları əsasında aparılan tipoloji araşdırmalar isə müxtəlif dillərin bir-biri ilə müqayisəsi əsasında aparıldığı kimi, eyni bir dilin daxili materiallarının da tipoloji araşdırılması mümkün ola bilər. Bu zaman dildə mövcud olan kateqoriyaların, müxtəlif üsul və vasitələrin, eyni zamanda qrammatik mənanın ifadə vasitələrinin belə tipoloji tədqiqatı nəzərdə tutula bilər.

İnsanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsi və ətraf gerçəkliyi dərk etmək formalarından ən vacibi olan dilə və onun kommunikativ roluna, dil hadisələrinə funksional yanaşma dilçilər üçün dilin fonoloji və qrammatik dil strukturlarının semantik xüsusiyyətlərini araşdırmaq üçün geniş imkanlar açmışdır. Fonologiya və qrammatika son dövrlərdə ən çox dilin formal təsviri, ümumi dilçilik planında isə deskriptiv dilçiliyin obyektini sayılırdı.

Morfoloji qoşulma üsulu əsasən mürəkkəb sözlərin yaradılması prosesində geniş istifadə edilən bir üsuldür. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir mürəkkəb və ya düzəltmə söz iki məna daşıyır: struktur-semantik və leksik. Bunlardan ikincisi birbaşa nominativ məqsəd daşıyaraq predmeti adlandırır. Struktur-semantik məna isə leksik mənanın təhlili baxımından əhəmiyyətlidir.

M.İ.Pavlovskaya struktur məna anlamında belə yazır: “Struktur məna dedikdə, sintaktik vahidlərin komponentləri arasındakı əlaqə və münasibətlərin ifadəsi kimi çıxış edən müəyyən qrammatik strukturlardan doğan signal və ya işarə nəzərdə tutulur” (Pavlovskaya, 1968: 244). Lakin “sırf struktur məna anlayışını morfoloji qoşulma yolu ilə formalaşan sözlərə aid etmək olarmı?” sualını cavablandırmaq üçün aşağıdakıları nəzərdən keçirək:

Söz yaradıcılığında morfoloji üsullar müxtəlif dillərdə müxtəlif mövqələrdə çıxış etsə də, türk dillərində sözyaratmanın aparıcı üsullarından biridir və bunun da əsasını leksik şəkilçilər təşkil edir. Bu dil ailəsinə daxil olan Azərbaycan dilində bu ailədən olan bir çox dillər kimi söz kökü başlanğıc forma ilə üst-üstə düşə bilər. S.Cəfərovun morfoloji üsul haqqındakı fikirlərini nəzərdən keçirdikdə belə bir qənaətə gəlmək olur ki, morfoloji yolla sözlərin əmələ gəlməsindən danışarkən ancaq şəkilçilər vasitəsilə yaranan sözlərdən bəhs etmək olar (Cəfərov, 1960: 24-132).

Müasir dövrdə N^1+N^2 tipli sözlərin ingilis dilində xüsusilə geniş yayılması bu dilin morfoloji şərtləri ilə (analitik) yanaşı həm də leksik-semantik özəlliyi ilə də səciyyələnir, yəni bu dildə istənilən semantik mənanı ifadə etmək üçün iki isim və ya ad bildirən söz asanlıqla atributiv əlaqəyə girə bilər. N^1+N^2 tipli qoşulmalarda $N^1 N^2$ -yə münasibətdə təyin edən rolunda, mövqeyində olur.

Belə ki, ətraf aləmin gerçəkliklərinin təcəssümü kimi insan düşüncəsi və bu düşüncənin

gerçəkləşdirdiyi dildə ilkin əlaqələr əsasında formalaşan oxşar konstruksiyalara bu və ya digər dərəcədə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, A^1+A^2 tipli morfoloji qoşulmadan düzələn sözlər iltisafı dil sayılan Azərbaycan dilində də mövcuddur. Sınıqqəlbli, açıqürəkli, genişkürəkli və s. sözlər buna misal ola bilər. Yalnız flektiv dil olan rus dilindəki A^1+A^2 tipli morfoloji qoşulmalardan fərqli olaraq Azərbaycan dilində bu zaman interfiksasiyadan istifadə olunmur. Azərbaycan dilində, nümunələrdən görüldüyü kimi, A^1+A^2 tipli morfoloji qoşulmalarda söz yaradıcılığı məhsulu olan hazır komponentlər bir-birinə qoşulmaqla bu tipdən olan mürəkkəb sözləri formalaşdırır. Belə qoşulmalar əsasında formalaşan birləşmələrin komponentləri düzəltmə sözlərdən ibarət olduğu kimi, sadə sözlərdən də ibarət ola bilər. Məsələn, al-əlvan, ağ-qara və s. Bu üsulla yaranan mürəkkəb sözlər nümunələrdən görüldüyü kimi, əsasən defislə yazılır.

Ümumiyyətlə, N^1+N^2 və $A^1 + A^2$ tipli morfoloji qoşulmalar morfoloji üsulun sintaktik üsulla vahid vəhdəti kimi təzahür edir.

İnkorporasiya elə spesifik hadisədir ki, söz yaradıcılığının digər vasitələrindən fərqli olaraq morfoloji və sintaktik üsulların müəyyən əlamətlərini daşısa da, onun konkret olaraq bu üsullardan hansına aid edilməsi hələ də mübahisəli məsələdir. P.Y.Skorikin qeyd etdiyi kimi, inkorporativ kompleks elə xüsusi morfoloji vahiddir ki, o nə mürəkkəb söz, nə də söz birləşməsinə aid edilə bilməz.

Digər tərəfdən əgər inkorporativ kompleks mürəkkəb sözü xatırladırsa, o zaman ona söz yaradıcılığı vasitəsi və ya üsulu kimi də yanaşmaq olar. Bu barədə İ.İ.Meşaninovun “inkorporasiyanın mahiyyəti haqqında olan mübahisələr hələ də davam edir. Bir qrup tədqiqatçılar onu mürəkkəb sözlərin yaranmasında iştirak edən sözyaratma üsulu kimi, digər qrup tədqiqatçılar isə inkorporasiyanı sintaktik münasibətlərin ifadə üsulu kimi dəyərləndirirsə, üçüncü qrup tədqiqatçılar isə bu hadisəni nə söz yaradıcılığına, nə də sintaktik əlaqələrin ifadə üsuluna aid etməyərək onu yalnız xüsusi dillərə aid olan morfoloji-sintaktik hadisə kimi qiymətləndirirlər. Bu fikri dəstəkləyən P.Y.Skorikin qeyd edir ki, “tədqiqatçıların bu hadisə haqqında yekdil fikri yoxdur... Əslində inkorporasiya müəyyən dillərə aid edilə bilən elə spesifik üsuldur ki, onun köməyi ilə morfoloji konstruksiyalar sintaktik konstruksiyaların ifadə edə biləcəyi mənaya ekvivalent olan mənani ifadə edə bilər” (Pavlovskaya, 1968: 246).

Bütün qeyd edilənləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, inkorporasiya söz deyil, ifadə yaradır. Bu baxımdan inkorporativ dillərdə söz yaradıcılığından daha çox cümlələrin təşkil olunmasından danışmaq lazım gəlir.

Affiksasiya bir çox dillərdə aparıcı morfoloji üsul kimi çıxış edir. Dünya dillərinin, demək olar ki, hamısında affiksasiya morfoloji üsul kimi qrammatik əlaqələrin ifadəsində aparıcı mövqə tutur.

Z.Əliyeva affiks terminini bu cür şərh edir: “Affiks — bu formant iki funksiya daşıya bilər: a) Yeni söz yaradaraq, leksik-qrammatik funksiya daşıya bilər; b) Sözü qrammatik formasını dəyişib, funksional-qrammatik səciyyə daşıya bilər” (Əliyeva, 2011: 263).

Affikslər arasında son şəkilçilər, yəni suffikslər çeşid bolluğu ilə digər affikslərdən kəskin şəkildə fərqlənir. Bir sıra kateqoriyaların dildə təzahürü məhz suffiksasiya hesabına formalaşır. Məsələn, kəmiyyət kateqoriyasının dildə təzahürü suffiksasiya ilə xüsusilə bağlıdır. Qrammatik quruluşunda şəkilçilərin iştirakının bir o qədər də olmadığı ingilis dilində belə, kəmiyyət kateqoriyası –s və ya –es şəkilçiləri ilə formalaşır.

Suffiksasiya bir çox dünya dillərində söz yaradıcılığı səviyyəsində aparıcı mövqedə dayanan morfoloji üsul kimi dəyərləndirilir. Qeyd etmək istərdik ki, suffiksasiya söz yaradıcılığı səviyyəsində morfoloji üsulla sözyaratmanın xüsusi bir növü kimi özünü daha fərqli aspektlərdən göstərir. Bəzən bir sıra dillərdə suffiksasiyanın kombinə edilmiş formalarına da təsadüf etmək olur. Bu formalar arasında suffiksasiya daha çox preffiksasiya ilə eyni zamanda müşayiət olunur. Amma bu üsul müxtəlif dillərdə müşahidə olunsada, söz yaradıcılığı prosesində bir o qədər də məhsuldar deyil. Məsələn, alman dilində preffiksasiya və suffiksasiyanın kombinə edilmiş forması kimi *de-*preffiksi ilə *-ier-* suffiksinin bir arada feil yaradıcılığında iştirakını misal göstərmək olar: *defibrinieren* “fibrinin kəsmək (təbabətdə)”, *depopulieren* “insanları boşaltmaq” (Cəfərov, 1960: 12).

Dünya dilçiliyində prefikslər ön şəkilçilər kimi tanınır və bu affikslər indiyə qədər müxtəlif cəhətlərdən elmi araşdırmalara cəlb olunmuşdur. Flektiv dil sayılan rus dilində prefikslərdən geniş istifadə edilməsi, iltisacı dillərdə isə onların istənilən halda başqa dillərdən alınması morfoloji səviyyədə derivasiya prosesində prefiksasiyanın müxtəlif dillərdə təzahür etməsindən xəbər verir. prefikslər iltisacı dillərdə alınma olsalar da, onlar sonralar daxil olduqları dillərdə öz sözyaratma potensialını qoruyub saxlamışdır. Müasir dövrdə dilin söz yaradıcılığı səviyyəsində onlardan fəal şəkildə istifadə edilir. İnterfiks (inter — daxildə, içində; fixus — bitişdirici) bitişdirici sözyaradıcı (leksik) morfemdir.

Bəzi tədqiqatçılar, xüsusilə də ispan dili mütəxəssisləri bu dildə interfiksləri uzun müddət inkar edərək, interfikslər əvəzinə müəyyən suffikslərin mürəkkəb formalarından bəhs etməyə üstünlük vermişlər. Lakin Y.Malkielin tədqiqatlarından sonra interfikslərin ispan dilində varlığı qəbul edilməyə başlandı (Skorik, 1975).

İnterfiksler sırasına fars dilindəki izafəti də aid etmək olar. Lakin bu dildə izafətin iştirakı ilə formalaşan vahidlərin söz birləşməsinə daha yaxın olması onun bu statusa nə dərəcədə aid ola bilməsi haqqında şübhə yaradır.

Reduplikasiya yalnız ünsiyyət zamanı emosionallığa, ekspressivliyə xidmət edən dil faktı kimi deyil, eyni zamanda müasir dövrdə geniş vüsət alan və çoxəhatəli bir sektora çevrilən reklam sahəsində də əvəzedilməz dil hadisəsidir. Belə ki, istehsalçılar alıcı kütləsinin diqqətini çəkmək və səsləndirilən mətnin ritmik olmasını təmin etmək üçün məhz reduplikasiyadan istifadə edirlər. Reduplikasiyanın tətbiq edilməsində universal əlamətlərə, göründüyü kimi, reduplikasiyaya məruz qalan dil vahidinin tərəflərinin bir-biri ilə əlaqəsi (ifadə olunma aspektində və məzmun baxımından) daxildir. Reduplikasiya əsasında formalaşan dil işarələri üçün əsasən belə əlaqə aiddir: bir təsviri xarakterli dil vahidinə ifadə planında iki vahid münasib olur.

Reduplikasiyanın universal struktur və semantik xüsusiyyətləri ilə yanaşı hər bir dil üçün ayrılıqda səciyyəvi olan invariant xüsusiyyətləri və formaları da vardır. Apardığımız müşahidələrə görə, reduplikasiyanın məhsuldar modelləri eyni morfoloji quruluşa malik dillərdə daha çox təsadüf edilir. Müxtəlif sistemli dillərdə isə bu və ya digər modellərin məhsuldarlığı dilin morfoloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq dəyişir, yəni bir dil üçün məhsuldar olan model digər bir dildə ya az məhsuldar olur, ya da bu dilin morfoloji quruluşu həmin modelin bu dildə tətbiqinə imkan yaratmır.

Yuxarıda deyilənləri ümumilikdə nəzərdən keçirdikdə aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar (Shirokova, 2000):

1. Türk dillərində reduplikatlar semantik və morfoloji əlamətlərlə xarakterizə olunursa, ingilis dilində onlar üçün morfoloji xüsusiyyətlər əsas götürülə bilər.
2. Rus dili türk dillərinin təsirinə məruz qaldığından bu dildə də reduplikasiya hadisəsinə rast gəlmək olur.
3. Reduplikasiyadan reklamlarda brendlərin asan yadda qalması və reklam mətnlərinin ritmik səslənməsi üçün istifadə edilir.

Konversiya maraqlı linqvistik hadisələrdən olub, dilin ifadə və məzmun planlarının qarşılıqlı nisbətdə öyrənilməsi zəminində meydana çıxır. Konversiya hadisəsi əsasən sıfır morfemlərin daha çox müşahidə olunduğu çin və ingilis dillərində özünü daha çox biruzə verir. Konversiya zamanı söz yeni sintaktik mühitə düşür, yeni sintaktik funksiya ilə çıxış edir və bu zaman yeni məna formalaşır, sözün morfoloji dəyişməsi nəticəsində digər paradigmlər əmələ gəlir.

Bütün deyilənləri ümumiləşdirib müxtəlif sistemli dillərdə morfoloji üsulda anomaliyaları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar (Maksimova, 2006):

N^1+N^2 və A^1+A^2 tipli morfoloji qoşulma üsulu analitik dillərdə geniş yayılsa da, flektiv və iltisacı dillərdə fərqli şəkildə təzahür edir. Məsələn, flektiv dil olan rus dilində bu üsul interfiksasiya və suffiksasiya ilə müşayiət olunduğu halda (morfoloji-sintaktik), iltisacı dil olan Azərbaycan dilində suffiksasiya ilə müşayiət olunur və sintaktik üsul kimi söz birləşmələrinin formalaşmasında fəal iştirak edir. N^1+N^2 tipli qoşulmalar bütün dillərdə eyni mövqedən çıxış etmir. Belə ki, ingilis və rus dillərində bu qoşulma mürəkkəb leksik vahid yaratdığı halda, Azərbaycan və alman dillərində əsasən sintaktik mövqedən çıxış edərək söz birləşmələrini formalaşdırır. Bəzən hətta, interfikslərin

iştirakı ilə müşayiət olunmasına baxmayaraq, yaratdığı söz-formalar mürəkkəb leksik bütöv və sintaktik vahid olan söz birləşmələri arasında ortaq mövqedə dayanır. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, inkorporativ birləşmələr və ya cümlələr ifadəyaradıcı ixtisarlardır (abreviaturalardır). İnkorporativ komplekslərdə abreviasiya daxili üzvlərdən birinin demorfologizasiyası hesabına reallaşır. İnkorporasiya ilə söz yaradıcılığında işlədilən ixtisarlardan arasındakı fərq ondan ibarətdir ki, ikinci sözyaratma aktında, birinci isə ifadələrin yaranması zamanı reallaşır.

Suffiksasiya morfoloji üsulun bir növü kimi əksər dünya dillərində söz yaradıcılığı səviyyəsində aparıcı mövqedə çıxış edir. Bir çox dillərdə suffiks dedikdə, morfemlər nəzərdə tutulursa, aparılan araşdırmalardan görüldüyü kimi, dünya dillərində, eləcə də Azərbaycan dilində yarımuffikslərdən də istifadə olunur və bu elementlər söz və şəkilçi arasında ortaq mövqedə dayanır. Deməli, yarımuffikslərin varlığı və işləkliyi dilin hansı növə aid olmasından asılı deyil. Yarımuffikslərə iltisqi, flektiv və analitik dillərdə rast gəlmək olur. Bu növ şəkilçilərin inkorporativ dillərdə mövcudluğunu iddia etmək doğru deyil (Shishkina, 2010).

Prefiksasiya hadisəsi zamanı prefiks, perfiksoid və yarımprefiksasiya terminlər bir-birindən xüsusilə fərqləndirilməlidir. Belə ki, prefiks söz kökünün semantik tutumunda əsaslı şəkildə dəyişiklik edən morfem, prefiksoid müstəqil mənaya malik olan və morfemlə söz arasında keçid mövqedə dayanan hissəcikdir. Yarımprefiksasiya prefiksasiyanın bir növü kimi isə kök sözün semantikasını cüzi dəyişikliyə uğradır. Aparılan müşahidələr göstərir ki, müxtəlif sistemli dillərdə prefikslərin əksəriyyəti alınmadır və dillərdə onların iştirakı əsasən elm və texnikanın inkişafı və cəmiyyətin ictimai-siyasi həyatında baş verən dəyişikliklərdən bilavasitə asılıdır. Həmçinin, interfiksli sözlər çox zaman predikativ mövqedə dayanır.

Reduplikasiyanın universal struktur və semantik xüsusiyyətləri ilə yanaşı hər bir dil üçün ayrılıqda səciyyəvi olan invariant xüsusiyyətləri və formaları da vardır. Aparığımız müşahidələrə görə reduplikasiyanın məhsuldar modelləri eyni morfoloji quruluşa malik dillərdə daha çox təsadüf edilir. Müxtəlif sistemli dillərdə isə bu və ya digər modellərin məhsuldarlığı dilin spesifik morfoloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq dəyişir. Yəni bir dil üçün məhsuldar olan model, digər bir dildə ya az məhsuldar olur, ya da bu dilin morfoloji quruluşu həmin modelin bu dildə tətbiqinə imkan yaratmır.

Aqqlütinativ dillərdə reduplikasiyanın özəyi kimi sözün kökü, bəzi hallarda isə affikslər çıxış edir, flektiv dillərdə affikslərin reduplikasiyası daha çox təsadüf edilir, sözdaxili təkrarlar isə leksemlərin qoşalaşması ilə şərtlənir (Oxford Advanced Learner's Dictionary, 2010).

Apofonasiya hadisəsi tarixən səciyyəvi olaraq fono-morfoloji üsul kimi seqment və supraseqmentlərin fleksiyası hesabına reallaşır. Bu hadisəyə bu və ya digər şəkildə bir çox dünya dillərində, eləcə də bütün dil qruplarında təsadüf etmək olur. Apofonasiya söz yaradıcılığı üsulu kimi hətta bəzi dil kateqoriyalarının (məsələn, kəmiyyət, felin növ, zaman və şəkil kateqoriyalarının) ifadəçisi kimi çıxış edir.

Nəticə

Sözün paradigmatik mənası kontekstdə daha dəqiq müəyyən edildiyindən konversiya bütün dillərdə kontekstdə nəzərdən keçirilir.

a. İngilis dilində əsas anomaliyalar:

- morfoloji səviyyədə əsas anomaliyalar: a) isimlərin cəm halının düzəlməsində, b) sözdüzəltmə və sözdəyişmədə, c) feillərin növ və zaman sistemində, ç) hal kateqoriyasında müşahidə olunur;

- yiyəlik hal (Possessive Case) bir sıra məhdudiyətlərlə səciyyələnir. Bu məhdudiyətlər mütləq deyil, ehtimal mahiyyəti daşıyır.

b. Rus dilində əsas anomaliyalar:

- bir tərəfdən isimlər arasında, digər tərəfdən də isimlərlə sifətlər, isimlərlə saylar, eləcə də isimlərlə əvəzliliklər arasında qrammatik münasibətlər ziddiyyətlərlə səciyyələnir. Məsələn, bəzən ismin cəm halı ismin tək halından ayrılır və tamam başqa söz ilə ifadə olunur;

- ismin tək və cəm halının formaları arasında paralellik yoxdur: ismin cəm halının formalarında tək hala xas olmayan bir sıra qrammatik hadisələr yer tapır. Cəm hal üçün müxtəlif növ hallanmaların hibridləşməsi baş vermiş, sözlər arasında cins fərqi yoxa çıxmışdır;

- ismin cins kateqoriyasında çoxlu sayda dolaşıqlar və anlaşılmazlıqlar var. Daha doğrusu, eyni əşya dairəsinə aid olan predmetlərin fərqli cinslərə aid edilməsi, hallanmayan alınma sözlərin də fərqli cinslərə ayrılmasında heç bir qanunauyğunluq yoxdur. Qəribədir ki, rütbə, vəzifə, məşğuliyyət, peşə, sənət bildirən bir sıra sözlər hətta qadına aid olduqda belə, kişi cinsində işlədilir.

- hal kateqoriyası da sistemsizliyi ilə fərqlənir. Məsələn, bir halın genetik cəhətdən bir neçə qrammatik variantı olur, yaxud bir halın müəyyən funksiyaları başqa halların sistemi ilə üst-üstə düşür, xüsusiləşir və başqa qrammatik kateqoriyalara meyilli olur. Rus dilində yalnız yönlük halın istifadəsi aydın semantik sistem təşkil edir.

c. Azərbaycan dilində əsas anomaliyalar:

- Azərbaycan dilinin məlum tarixi boyu onun qrammatik quruluşunda cüzi dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dəyişikliklər, əsasən, fonetik, leksik səviyyələrə aiddir və minillik tarix üçün normaldır;

- iltisacı quruluşu olan türk dilləri, o cümlədən Azərbaycan dili də söz kökünün dəyişməməsi, quruluşunun sistemliliyi, qrammatik qanunların və qaydaların sabitliyi ilə seçilir.

Ədəbiyyat

1. Pavlovskaya, M.I. (1968). K voprosu o strukturnom znachenii i strukturno-semanticheskikh modelyakh imennykh slovosochetaniy v sovremennom angliyskom yazyke Uch. zap. MG PIIYA vyp. 145, s.244-261.
2. Cəfərov, S. (1960). Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı: ADU, 204 s.
3. Əliyeva, Z.M. (2011). Türk dillərində sifət. B.: "Elm və Təhsil", 440 s.
4. Skorik, P.YA. (1975). Grammaticheskiye kategorii i strukturnyy tip yazyka. (na materiale inkorporiruyushchikh yazykov). V kn: Tipologiya grammaticheskikh kategoriy. Moskva, «Nauka», Moskva, 1975, 220 s., s.120-139.
5. Shirokova, A.V. (2000). Sravnitel'naya tipologiya raznostrukturnykh yazykov (fonetika, morfologiya). Moskva, «Dobrosvet», 200 s.
6. Maksimova, M. (2006). Naimenovaniya nevrozlykhs lits v russkom i estonskom yazykakh (slovoobrazovaniye i semantika). Magisterskaya dissertatsiya. Tartu, 130 s.
7. Shishkina, A.A. (2010). Imennaya prefiksatsiya v sovremennykh derivatsionnykh protsessakh: stukturno-semanticheskyy aspekt analiza. AKD, Nizhniy Novgorod, 23 s.
8. Oxford Advanced Learner's Dictionary. (2010). Oxford University Press, 1796 p.

Göndərilib: 17.02.2024

Qəbul edilib: 10.04.2024